

Nietzsche Frigyes.

Nietzsche neve nem ismeretlen a magyar irodalomban. Legelőször *Szlávik* ismertetett róla írott könyvet,¹ azután önálló cikket is írt Stein nyomán.² A következő évben dr. Erdélyi Károly foglalkozik Nietzschéről szóló irodalommal egy cikksorozatban,³ melyben nem kevesebb, mint hat könyvet ismertet s mely cikksorozat külön lenyomatban is megjelent. Utána egy *L-s* jegyű ismeretlen ismerteti Richlnek „*Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker. Ein Essay* 2. kiad. 1898.“ cz. művét a Budapesti Szemle 1899. febr. számában.

Nietzsche a modern szellemi élet történetében a legérdekesebb alakok egyike. Hogy egész írói pályáján legodaadóbb érdeklődéssel a morál problémáját tette kutatása középpontjává; hogy kutatásai közben a kereszténységet hallatlanul merész vakmerőséggel támadja úgy, hogy szinte megdöbbsent ez a határtalan nyíltság, hogy olyan dolgokat mond ki ragyogó stílusban, melyeket talán többen éreznek, mint hinnók, de nyíltan bevallani nem mernek, hogy e közben egyéni, socialis, szellemi és erkölesi életünk alapjait támadja, melyeken életünk berendezkedett s melyeknek nemhogy felforgatására és megsemmisítésére, de még csak kétségbevonására sem gondoltunk soha s ezekhez szikrázó, ötletes, villámszerű stílusának utánozhatatlan bája, melylyel gondolatai legfinomabb árnyalatait is ki tudja fejezni: mindez érthetővé teszi és megmagyarázza azt a sokoldalú és általános érdeklődést, a melylyel Nietzsche és művei találkoznak. Nem mulik el év a nélkül, hogy a monographiáknak, értekezéseknek egész nagy sorozatát ne hozná róla. Kezdetben nem vették észre működését. Most mind komolyabban és odaadóbban foglalkoznak vele. Kezdetben napirendre tértek felette, mint érthetetlen curiosum felett. Most már igen tekintélyes tudósok foglalkoznak vele. Műveit fordítják angolra és francziára. Terjedni kezdenek már gondolatai is

¹ Nietzsche elmélete. Erdélyi Múzeum 1896.

² Nietzsche és világnézete. Athenaeum. 1896.

³ Nietzsche Frigyes. Böleseleti Polyóirat. 1897.

Nem is szólva most hazájában tett hőltásairól, később lesz szó ezekről is, Erdélyi már a magyar költészetben is felleli hatását idézett munkájában. S ez a hatás, mint ilyen esetekben történni szokott, a legtúlzobb s a legkevesebb igazságot tartalmazó gondolatai, nézetei átvételében és terjesztésében nyilvánul.

Hogy ma már komolyan veszik őt, a kivel le kell számolni, a róla megjelenő könyvek nagy számából is lehet következtetni. De nines író, a kit annyira ellentétesen itélnének meg. Van olyan, a ki elsőrangú lángelmének tartja s egy Lutherhez meg Augustinus-hoz hasonlítja; a másik a nyelv művelése kérdésében Luther, Lessing és Goethe mellé állítja. Van olyan is, a ki rettenetesen hiányos természetnek tartja értelmi és erkölcsi tekintetben, csalónak, iparlovagnak, parasitának, a ki Schopenhaueren élösködik s a német irodalom legnagyobb szégyenfoltjának nevezi (Kalina). *Grimm* szerint Nietzschet már eleget magasztalták és gáncsolták; most már ideje, sőt egyenesen kötelesség, behatóbban megvizsgálni nézeteit s c ezéلبől mindenek előtt szükséges, hogy komolyan vegyük őt s a részletekbe is kövessük. *Ritschl* szerint mint egyéniség is magasan kiválik a napi nagyságok, tuezatemberek tömegéből, ki erkölesileg is nagy és rokonszenves alak, midőn hívatása lelkiismeretes teljesítésével testi és lelki erejét felemészti s azután a legnagyobb testi szenvedéseket és fájdalmakat nemesak hogy bámulatra méltó türelemmel viseli el, hanem épen azokból szívja irodalmi műveihez az erőt. Művei „a legélesebb kritikát“ hívják ki maguk ellen, de ha elfogulatlanok akarunk lenni, azt is be kell ismernünk, hogy sok dologban valóban igaza van, másokban legalább relativ igaza. Ezt mondja a bonni egyetem theologiai tanára. Nietzsehe tehát megérdemli figyelmünket.

Tartsunk szemlét az utóbbi évek vele foglalkozó egy-két műve felett. Minthogy folyóiratunk Nietzschével most foglalkozik először, egy néhány sorban kiterjeszkedünk élete legfontosabb mozzanataira. Szellemi fejlődése pályáján az eszméknek csak amaz áramlatait fogjuk részletesebben ismertetni, a melyek a keresztény vallással és keresztény morállal benső kapcsolatban vannak. A többire csak a teljesebb megértés kedvéért s csak röviden fogunk utalni.

I.

(Das Problem Friedrich Nietzsches von Eduard Grimm. Berlin, C. A. Schwetschke und Sohn. 1899. 255. l.)

Nietzsche 1844. okt. 15-én született Röckenben, Szászországban prot. papi családból. Ősei lengyel nemesek voltak. Atyja 1849-ben meghalt s anyja 1850-ben Naumburgba költözött. 1854-ben itt kezdette gymnasiumi tanulmányait. A közeli pfortai iskola rektora figyelmét a gyermek nem sokára magára vonta s ingyenes helyet ajánlott fel neki. 1858-ban e katonai fegyelemmel szervezett intézetbe lép s 1864-ben 20 éves korában érettségi vizsgálatot tesz. Gallwitz, kinek művéből¹ ez életrajzi adatokat vesszük, érdekes feljegyzéseket idéz N. naplójából. A 17 éves ifju egy helyen így ír a kereszténységről: „nem más, mint kétségbeesés saját erején s takargatása ama gyöngeségének, hogy nem tudja magának határozottan megteremtteni sorsát“.

Theologiai és philologiai tanulmányokra a bonni egyetemre iratkozott be. Tagja a *Frankonia* burschenschaftnak, de nem sokára megundorodik a sok ivástól és dohányzástól. Gallwitz úgy sejtí, hogy már ez időben szakít érzületben a keresztény vallással. A tudományra esküszik, a mely az igazságra vezet, ha még oly ijesztő és iszonyu volna is. 1865-ben a lipesei egyetemre ment. Itt olvassa először Schopenhauert. A következő évben egy pályamunkájával díjat nyer. 1867-ben mint tüzérönkéntes teljesíti katonai kötelezettségét, mely az egyéniség kialakítására, az erős jellem kifejtésére irányuló életfeladatát előnyösen befolyásolta. 1868-ban visszatért a lipesei egyetemre, de nem mint tanuló, hanem mint magántudós, hogy egyetemi tanárságra készüljön. Ez időben ismerkedik meg Wagner Richarddal. Nemsokára a doktoratusi vizsga elengedésével, a classica-philologia tanára lett Baselben. 1869. elején tartotta székfoglalóját. Ez időtől egymás után jelennek meg művei. De az 1872. évi német francia háborúból, melyben mint betegápoló vett részt, nehéz betegséggel tért vissza s ettől kezdve ez a betegség teljesen sohasem szünetel. 1876—77-re e miatt már egész évre szabadságot kell kérnie s 1879-ben lemond állásáról. Innen kezdve folyton vándorol, most itt, majd amott találjuk rettenetes szenvedéseivel: télen Olaszországban, nyáron Svájcban. A fizikai fájdalom meglátogatta őt, mint kevés más halandót, mondja szépen *Kaftan* (*Das Christenthum und Nietzsches Herrenmoral. I. Erdélyinél. 8. l.*). A nagy fájdalmak megtörték testileg és szellemileg is. 1889. elején szelleme elborult, s most e szellemi eltompultságban éli napjait s húzza betegségét,

¹ Friedrich Nietzsche. Ein Lebensbild. A Diercks-féle Männer der Zeit IV. kötete. Dresden und Leipzig, 1898.

melyhez — mint huga Förster-Nietzsche Erzsébet írja — többszöri szélütés is járult.¹

Első korszakában² ez a kérdés áll a középponton: *mi az igazi cultura?* Az igazi cultura nem a tudományon, ismereten, valláson vagy morálon alapszik, hanem a művészetben. A művészet tetőpontja pedig a teremtő erőknél az a bősége, a melyet *lángelmének* neveznek (Innen e korszak Grimmnél: *Der Geniekultus*). Nincs a culturának magasabb célja, mint a lángelme előkészítése. A lángelme nem az emberiségért van, hanem öncél, minden egyéb csak eszköz e célra. A cél az emberi nem esúcaiban, nagy „egyes“-eiben, szentjeiben, művészeiben van. A politikai liberalismus, melynek alapja az emberi nem méltósága, egy betegségi állapot, mely a lángelme fejlődését akadályozza. Nem a nagy tömeg míveltsége a cél, hanem a nagy egyeseké. A mai míveltség irányának kettős kára van, egyfelől kivonja a tömeget a nagy egyesek uralma alól, másfelől ezekből is „*entartete Bildungsmensch*“-eket csinál. Az államnak nincs más célja, mint védeni, ápolni, fejleszteni a lángelmét; s hogy ez szabadon fejlődhessen, legyen ment minden közönséges, mindennapi munkától. Ezt vegye át a nagy tömeg, melynek rabszolga munkája nélkül ez a kifejlődés lehetetlen. A rabszolga munkát tehát nem nélkülözhetjük, mint a görögök sem nélkülözheték.

Straussban a modern, egyoldalú elméleti ember optimismusát ostorozza, a ki mindenről itél, a nélkül, hogy kritikája mélyre hatna, ki állítólag épült a lángelme művein a nélkül, hogy értené, ki saját terméketlenségében és hiúságában ellensége minden valóban nagyak és teremtőnek, szóval igazi „*Bildungsphilister*“.

A következő legtárgyilagosabb s gondolatokban valóban gazdag művében a történelem tanulmányozásának legnagyobb hátrányát abban látja, hogy nem szolgál az életnek, hanem elgyöngíti, sőt megöli *az egyéniséget*. „A történelmet csak erős egyéniségek bírják el, a gyengéket teljesen megsemmisíti“. „Gondoljátok el a legszélsebb példát, egy embert, a ki egyáltalában nem tud feledni, a ki arra

¹ Budapesti Napló 1900. jan. 10. szám.

² Grimm szerint következő művei tartoznak ide: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* 1871. 1872 ben tartott felolvasásai: *Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten. Unzeitgemässe Betrachtungen*. Ezek közül első: *David Strauss. Der Bekenner und Schriftsteller*, második: *Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*, a harmadik: *Schopenhauer als Erzieher* és negyedik: *Richard Wagner in Bayreuth*.

vozna ítélve, hogy mindenütt csak fejlődést lásson; egy ilyen ember többé nem hisz magában, mindent mozgó pontokba lát szétfolyni s elveszíti magát a fejlődés ez áramlatában«. A történelem hasznáról tehát csak addig beszélhetünk, a míg az életnek szolgál. A múltból csak annyit sajátítsunk el, a mennyit húsunkká, vérünkkel s azután eselekvéssé tudunk változtatni, a többit felejtsük el. „Ez a munka elmélkedésre serkentő gondolatok kieneses bányája; állandó jelentőségű lesz, miként a benne tárgyalt probléma is állandó“, mondja Grimm.

Következő munkájában Schopenhauert állítja élénk nevelőül s buzdít, hogy menjünk segítségére a természetnek s a mi ennek csak véletlenül és tökéletlenül sikerül, t. i. nagy emberek, lángelmék előállása, igyekezzünk abban segédkezni: teremtsük elé a feltételeket, melyek mellett lángelmék előállhatnak s álljunk önzetlen önfeláldozással szolgálatukba. Itt a művésztől kissé távolodva, közeledni kezd hivatásához, a tudományhoz és bölesészethez s következő munkájában (Richard Wagner in Bayreuth) az élet és élő egyéniség hangsúlyozása még feltűnőbb, midőn a látszaton alapuló művészetrel az élet valóságát helyezi szembe.

Ezzel lezárul fejlődésének első korszaka, melylyel, nem tartozván szorosan tárgyunkhoz, csak röviden foglalkoztunk.

A következő korszakot (1878—82.) Grimm az ismeret tulnyomó szerepléséről nevezi el (das Vorherrschen der Erkenntniss). Kezdődnek vándorévei. Aphorismákban ír s e nemben mesteri tökélyre viszi. E változást benne a darwinismus okozza. E korszakába esnek: *Menschliches Allzumenschliches*, *Fröhliche Wissenschaft* az utolsó könyv kivételével. A mi első korszakában még „az ős-egy“ misztikus mélységeiből eredt, az most már emberi, nagyon is emberi eredetű; tévedések, szokás, véletlen szövedéke minden. A jelenségek mögötti világ (Ding an sich) csak álom. Minden folytonos változásban van, semmi állandó, semmi szilárdan álló; e fogalmakat mi visszük a dolgokba. Nincs állandó, örök; tehát örök anyag sincs. A természet nem ismer végeztelt. Mi nem ismerünk egyebet, csak a fejlődést. Az embernek sincs ezéja. Minden lett, fejlődött és mulandó. Elveti tehát a metaphysikát. S mit tesz helyébe? Fogalmaink és érzelmeink elemzését. Különösen pedig *vallási, morális és aesthetikai* képzeleteinket elemzi.

A metaphysika forrása a vallás. Ámde a metaphysikát már megsemmisítette, a vallást is el kell hát törölni. Most a vallás ellen

fordul. Vallás és tudomány teljesen kizárják egymást. Közöttük nincs rokonság, sem barátság, sem ellenségeskedés: különböző csillagokon laknak. „Vallás sem közvetve, sem közvetlenül, sem mint dogma, sem mint hasonlat, soha még igazságot nem tartalmazott“. A vallások eredete oly időbe esik, midőn a természeti causalitas fogalma hiányzott s a természet esetlegességek complexuma volt. Abból a törekvésből erednek, hogy a természetben uralkodó hatalmakat az ember érdekében befolyásolják. S innen, hogy mennél mélyebben van áthatva valamely vallás e világnézettől, annál elevenebb. S innen, hogy a modern vallások hanyatlóban vannak. „Mihelyt böleseleti tanok csúsznak be valamely vallásba, az jele annak, hogy a vallás maga kétségbe esik jövőjén“.

Hevesebb a támadása a *moral* ellen. Nincs moral metaphysikai alapon; nincs erény, nincs bűn. Nincs örök erkölcsi törvény. Az erkölcsi világrend hite téves hit. Ninesenek végzőlok, melyekből az ember viseletét meglehetne itélni. Semmi sines, a mi magában jó vagy rossz volna. „Ha az ember nem tartja magát rossznak, nem is az többé“. A moral olyan, mint az alchimia; mindkettőben hittek s mind a kettő téves volt. A mit kezdetben jónak vagy rossznak mondtak, azok a *következmények* voltak, melyeket a cselekedetek maguk után vontak, a szerint, a mint hasznosaknak vagy károsaknak találták azokat. Később átvitték e jelzőket magukra a *cselekedetekre*, még később az *indító okokra* s végül az *ember lényére*. S a jó és rossz e leszarmazását egészen elfeledték. Az értékelés szempontja mindig a haszon volt. A hatalmasok, uralkodók akaratát nevezték előbb jónak, a gyöngeséget, erőtlenséget és tehetetlenséget rossznak. Így egy ideig jó és rossz annyi mint előkelő és alsórendű, úr és rabszolga. Idővel aztán szokások formálódtak ki, melyeket ösztönszerűleg követtek. „Az erkölcsösség nem egyéb, mint engedelmesség a szokásnak“. Az erkölcs pedig összefoglalása annak, a mit az emberek hasznosnak vagy károsnak tekintettek, vagy pedig: a cselekvés és ítélet hagyományos, öröklött módja. A hol nincs hagyomány, ott erkölcs sines. De az eddigi moralnak megvolt az a haszna, hogy az ember magasabbnak tekintvén magát, szigorúbb törvényeket ismert el s ez által az állatból állatfölötti állattá (Übertier), emberré lett. E morál nélkül az ember állat maradt volna.

A mi morálunk a keresztény morál. Ez ellen támad most Nietzsche s kivált az emberszeretet elve ellen. Ha a haszon vagy a kár a döntő szempont a cselekedetek értékbecslésénél, akkor az

én szempontja a döntő. Tehát az oly morál, a mely az évre való tekintet nélkül másért parancsolja a cselekedetet, téves, visszás, természetellenes, túlzott. A felebaráti szeretet elve ellene mond az életnek s ha általánosan érvényesülhetne, egyenesen az élet megszüntetéséhez vezetne.

Ime, ez eredményekhez vezetí őt a vallási és erkölcsi fogalmaknak a darwinismus nevében, az ismeret mindenhatóságába vetett hittel megkezdett elemzése. Bizonyos melancholiába ringatja őt e munka, mely már a czímben is kifejeződik: *Menschliches Allzumenschliches!* E modern materialistikus alapon már a darwinismus tételeit, minők a létért való harez, alkalmazkodás, tenyésztés, öröklés stb. átviszi és alkalmazza a szellemi és erkölcsi életre.

A szabadakarat kérdésére többször visszatér: „Nevetünk azon, a ki szobájából abban a perczen, melyben a nap az övét elhagyja, kilépve így szól: *akarom*, hogy a nap feljőjjön, és azon, a ki egy kereket nem tud feltartóztatni s így szól: *akarom*, hogy gördüljön; és azon, a kit a küzdelemben leterítenek és így szól: itt fekszem, de itt *akarok* feküdni . . . Minden ember egy darab fatum okosságával és balgaságaival.“ Ha nincs szabad akarat, természetesen felelősség sincs. Egy kegyetlen ember annyira nem felelős, mint egy darab gránit nem felelős azért, hogy gránit. Itélni annyi mint igazságtalannak lenni. A lelkiismereti furdalás olyan, mint egy kutya harapása kőbe: ostobaság. A büntetett nem érdemli meg a büntetést. Ez csak eszköz mások rettentésére. Így a büntetett másoknak válik javára s ennyiben a megbüntetett gonosztevő az emberiség jövőjének érezheti magát. A bün fogalmát ki kellene irtani e világból s utána a büntetését is. A bünös szellemi beteg s nem büntetni, hanem lehetőleg kimélni kellene és meggyógyítani.

De ha eltörli a régi keresztény morális értékfogalmakat, tesz-e valamit helyökbe? Dicséri a *jó embert*, kit a jóakarát és jótétemény jellemez; de ez első sorban irányuljon saját magára. Mert van valami, de csak *fokozati* különbség a jó és rossz között, a szerint a mint az egoismus erősebb vagy gyengébb. „Légy, a mi vagy.“ A kegyetlen ember Nietzsche e korszakában még korábbi culturák maradványa, valamint a bizalmatlanság, irígység, erőszak is. Most még magasztalja „a szép, nagy, előkelő, nemes lelket“ s így maradt még valami az előbbi korszak cultusából, de ez most nem a lángelmének szól, hanem a magasabb, kiválasztott, kivételes embereknek. Született aristokratismusa nem tagadja meg magát.

Aztán van neki e korszakban egy egészen sajátos erénye, a mely — szerinte — sem a sokratesi, sem a keresztény erények között nincs meg s ez az *őszinteség* (Redlichkeit), a mely a legfeltétlenebb igazságszeretetet követeli meg nemcsak az emberekkel, hanem saját magával, gondolataival való társalgásban is. „Soha semmit vissza nem tartani, vagy elhallgatni, a mit saját gondolataid ellen gondolni lehet. Fogadd fel ezt! Ez a gondolkodás őszinteségéhez tartozik.“ S már most felveti azt a kérdést, a melyre azonban egyelőre még nem felel: Honnan az őszinteségre való kötelezettségünk? Nem kell-e e kötelezettséget is megvizsgálni s egy perczre kétségbe vonni?

Ime, vannak még positiv tételek moráljában. Ez átmeneti állapot. A régi keresztény morált nem lehet egyszerre eltörölni s az új még nincs készen. Usak egyengeti az útakat hozzá.

Új fejlődési korszakhoz értünk Nietzsche életében. Ez új korszakot képviseli: *Also sprach Zarathustra*. „A ki Nietzsche eddigi munkáitól jó, előbb egy másvilágba helyezve hiszi magát,“ mondja Grimm; de nem sokára látja, hogy sok előbb elejtett fonalat felvesz és tovább fon. Meséje csekély, majdnem semmi és befejezetlen.

Zarathustra előjő a magános hegyek közül, hol 10 évet töltött s hirdeti a népnek: Tanitom nektek az *emberfeletti embert* (*Übermensch*). Ez a témája. Az előbbi korszakban tagadta a ezélt. Most egy nagy ezélt tűz az ember elé: az emberfeletti ember teremtését. Az ember korábban állat volt, emberré, Übertierré lett. Nem lehet-e az emberből is Übermensch? Lám, ez a fajok leszármazása elméletének megtoldása, tovább folytatása. Most már az erkölcsi fogalmakat, a kitüzött ezélhoz viszonyítva, értékeli. Minden, a mi a ezélhoz vezet, kívánatos, a mi eltérik, elvetendő. Ilyen az emberek egyenlőségének tana. Inkább nagynek lenni, ha a roszban is, mint kicsinynek. Feláldozni e ezélért mindent, nemcsak önmagát, hanem felebarátját is. „Ne kiméld felebarátodat; az ember olyan valami, a mit le kell győzni“, hogy t. i. az Übermensch előállhasson. E nagy szeretet mellett a keresztény felebaráti szeretet kicsinyes előtte és sok benne az önámítás, színeskedés, titkolt önszeretet. Ilyen a részvét is, a mely a szenvedő büszkeségét és önállóságát is kikezdi. A magasabb ember a kis erényeket, az apró-cseprő okosságokat, a fővényszem apróságú tekinteteket győzze le. „Az emberfeletti ember fekszik a szivemen, nem az ember, nem a felebarátom, nem a legszegényebb, nem a legszenvedőbb, nem a legjobb.“ A régi értékek

téveseknek bizonyultak, tehát újakat kell tenni helyökbe. Ez az új értékelés, a dolgoknak új becslése a *teremtés*. A régi világ középpontján az isten állott; az újén az emberfeletti ember áll. Most a teremtő, akaró, értékelő én a dolgok mértéke. Az élet legbensőbb lényegében nem egyéb, mint a *hatalomhoz való akarat* (Wille zur Macht.) A teremtő én kemény, hajthatatlan; törni, rombolni is kell tudnia. „A gyógyíthatatlannak ne akarjon az ember orvosos lenni; a mi esik, lökjed; a kit nem tanitotok repülni, azt tanitsátok gyorsabban esni“.

Mik a tulajdonságai az emberfölötti embernek? Tehetünk-e valamit abból a czélből, hogy életre hívjuk? Nietzsche itt a darwinizmus értelmében nem nevelésről, hanem *tenyésztésről* beszél. Meg kell választani a helyet, a táplálékot. Komolyan gáncsolja azt a gondatlanságot, melylyel szellemileg megáldott emberek házasodnak s utódjaik magasabb fejlődését komolyan veszélyeztetik. Az emberfölötti ember egyesítse magában az igazságost, a hőst, a költőt, a megismerőt, az igazmondót, a vezetőt. Ime, most is át-átvilan régi eszménye: a lángelme! De új jegyek nem igen járulnak a régiekhez, az Übermensch fogalma nem eléggé tartalmas. Széttörte „a régi táblákat“, maga előtt „újakat, féligírottakat“ lát, de tényleg üresek. *Also sprach Zarathustra* utolsó része már közel áll a bohó-zathoz. Az egész befejezetlen. „Igazi befejezést (íratai között többféle tervet találtak) találni azért volt oly nehéz, mert N. már megint túlnőtt tárgyán“, mondja Grimm.

A következő korszakot szerzőnk 1885—87-ig számítja s „*az úri természet*“ cz. alatt tárgyalja. Az igazsággal, ismeretelméleti kérdésekkel most már nem törődik. A pozitivistákat „*Wirklichkeitsphilosophaster*“-eknek és „*Erkenntnismikroskopiker*“-nek gúnyolja. „Semmi egyéb, mint erkölcsi előítélet, hogy az igazságnak több bece van, mint a látszatnak; sőt a leggyengébben bizonyított felvétel, a milyen csak létezik a világon“. Tehát most már az igazság is idejét mult fogalom, mint a vallás. Az előbbi korszak teremtő, akaró, értékelő énje most „az attitude rettenés érzéltelensége“. Mi maradt hát meg?

Most csak az emberi ösztönök léteznek, alapjukkal, a hatalomhoz való akarral. Csak ösztönök vannak, még pedig erősek vagy gyengék s e szerint az emberek egészségesek vagy betegek. Legegészségesebbek azok, a kikben az ösztönélet egész teljességében megvan. Most már eszménye tehát a fékezetlen természeti erővel,

ösztönökkel felruházott ember, a kiben teljes mértékben meg van az, a mi az életet teszi: „az idegennek, gyengébbnek elsajátítása, sértése, legyőzése, elnyomása; szigor, saját formák ráerőszakolása, bekebelezés és legalább és legszelidebben kifejezve kizsákmányolás“. Esményei most a római birodalomba betörő, erőből duzzadó germán népek, „a zsákmányra és győzelemre sováran váró szőke bestia;“ azután mint nem a pusztá testi erő, hanem a kiméletlen uralkodói nagyság képviselői, a rómaiak, a kik a görögökkel szemben most Nietzschénél mind jobban előtérbe lépnek, meg Napoleon és Borgia Cesare. Megállhat-e ez eszményekkel együtt a keresztény morál? A keresztény dogma már megsemmisült, a morál azonban még uralkodik. Meg kell tehát semmisíteni ezt is. S hogy ezt tehesse, a keresztény morál eredetét és fejlődését kell kutatni. A mit ad, az nem történelmi magyarázat, hanem „psychologiai hypothesis“, mondja szerzőnk.

Lássuk e hypothesisist. Kétféle morált lehet megkülönböztetni, egyik az előkelőké, *az uri morál*, másik az alsórendűeké, szegényeké, tehetetleneké, ez *a rabszolga morál*. Előbb a *Jenseits von Gut und Böse*, azután *„Zur Genealogie der Moral“* ez. munkáiban fejtegeti e kérdéseket. Az elsőben az előkelő természet tulajdonságait adja elő, a másodikban a rabszolga morállal foglalkozik főképp s ennek uralkodását törekszik megtörni.

Kiindulási pont a fékezhetetlen és megtörhetetlen ösztönökkel megáldott emberek, kik uralkodni, elnyomni, magukat kiméletlenül érvényesíteni akarják. A mit tesznek, az *a jó*, s csak azért, mert ők teszik. A haszon itt már nem jó tekintetbe. Cselekedeteiket egyszerűen jóknak érzik s ezzel úri jogukat gyakorolják, t. i. értékeket teremtenek, neveket adnak. Az előkelők, hatalmasak szempontjából állott elé e megkülönböztetés: *jó és hitvány* (gut, schlecht).

De az alsóbbak, gyengék, leigázottak másképp itélnek, ők nem tudnak szabad tért engedni ösztöneiknek; cselekedeteiket, ítéleteiket mindig az elnyomóikkal való viszony határozza meg s így a hasznosság szempontja kerül felül. E szempontból aztán a leghasznosabb tulajdonságok: önmegadás, engedelmesség, türelem, alázat, kölesönös segítség, szolgálás, részvét, felebaráti szeretet. Előttük ezek az ércnyek. Rossznak mondják mindazt, a mi az uralkodók, hatalmasok sajátos természetét teszi: az uralkodást, erővel teljes férfiaságot, hódítást. A szabad akarat feltalálói is ők; a *jó* és *rossz* (gut, böse) ellentétét is ők hozták a világba. Nem gondolhatunk rosszabbat,

mintha az uralkodó osztályok a rabszolga morál e szellemétől engedik magukat megfertőztetni, a mi arra vezet, hogy szégyelni kezdik az erőn nyugvó ősi jogukat. Ez betegség s a hanyatlás jele. Évszázadok óta tart e hanyatlás. *Az első rabszolgázadás a morálban* a zsidókkal kezdődik; legkiállhatatlanabb formája a kereszténység. Hogy Israel a Názáretit megtagadta és keresztre feszítette, az a legraffináltabb bosszu műve volt Róma ellen, mert tudta, hogy Israel ellenségei most annál meggondolatlanabban csatlakoznak Jézushoz és a zsidó szellemhez. *Róma Judaea ellen s Judaea Róma ellen!* Ez ellentétben fejeződik ki legpraegnansabban a zsidó-keresztény és a classicus életeszmény közötti harc. A classicus életideál még egyszer felragyog a renaissanceban, de Judea nemsokára megint győz a „póriás“ reformatióval. Ime ez Nietzschénél a keresztény moral fejlődés történelme fordulataiban!

Ha az ösztönök nem tudnak kifelé korlátlanul nyilvánulni, befelé fordulnak s előáll az *ember elbelsőülése*, a mit később *léleknek* neveztek. Ezen a nagy változáson az ember akkor ment először keresztül, midőn vadonjából kilépve, a társadalmi rend kényszerét fel kellett vennie. Ha az ösztönök állandóan befelé fordulnak, az az embert beteggé teszi. Ez a betegség az alapja egész morálunknak. Mert a befelé fordult ösztönök egymást marják, tépik s így áll elé a *rossz lelkiismeret*; a hatalomhoz való akarat t. i. ha nem tud kifelé nyilvánulni, kéjes kegyetlenséggel fordul saját énye ellen. Ez általános betegségből meg kell váltani az embereket. Ezért el fog jöni Zarathustra, mondja Nietzsche.

E betegségben orvosok a papok, az asketikus eszmény e hirdetői. Ők betegápolók, pedig maguk is betegek. Ez az asketikus eszmény még a tudományra is kiterjed, mert ez sem teremt új értékeket. A hatalomhoz való akarat a tudományban az igazság feltétlen szeretete volna. De mivel ez is a keresztény hitből származik, Nietzsche ezt is problémává teszi, mert az őszinteség, az igazság szeretete azt kívánja, hogy előbb a dogmatikus kereszténységet, azután a keresztény morált, s végül az igazságra való akaratot vonjuk kétségbe. Hová jutunk tehát? *„Semmi sem igaz, minden szabad“*. Ezzel végződik e korszaka s ez a mondása — Grimm szerint — „egy hosszú fejlődésnek gyorsan letűnő végét jelenti“.

Szerzőnk szerint Nietzsche fejlődésének utolsó korszakához értünk, a melyet ő *„a hanyatlás, mint probléma és saját hanyatlása“*

ez. tárgyal. Művei e korszakban: *Der Fall Wagner*. 1888. *Götzen-dämmerung*. 1889. *Nietzsche contra Wagner*. 1888. (Csak 1896-ban jelent meg.) és *Der Antichrist*, 1888. (1896. jelent meg.) Utóbbi 4 részszel tervezte e ezímen: *Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte*. De már csak az első részt dolgozhatta ki.

A rabszolga morál az életet semmisíti meg, az úri morál fokozza. E szerint már megkülönbözteti a *felmenő* és *hanyatló* élet korszakát, utóbbit *décadence*-nek nevezve. A *décadence* problémája áll most a középponton. Évezredek culturája alapszik a hamis (keresztény) morálon. Ezek azért a hanyatlás idői. Így a jelen is a *décadence* kora. Minden *décadence* azzal kezdődik, hogy az ösztönök elnyomatnak. Ha az ösztönök korlátlan érvényesülésével a jóllét, jólésés érzése jár, az az egészség. Mihelyt ez az egység megbomlik, mihelyt az ösztönök anarhiája, egyik túlságos érvényesülése a másik rovására beáll, azonnal előáll a hanyatlás, a *décadence*. E szempontból kezd most Nietzsche feladatához: a dolgok értékét újból meghatározni, régi értékeket új szempontokból felforgatni, átértékelni (*Umwertung aller Werte*). Hogyan kezdi meg e munkáját?

A leghevesebb támadásokat intézi a kereszténység ellen. A buddhizmust magasan feléje helyezi. De különbséget tesz Jézus és a melléje csatlakozó kereszténység között. A keresztény vallás későbbi meghamisításáért Pál apostolt teszi felelőssé. Ha már nincs vallás, hit, mi marad meg? Csodálatos módon az igazságot, az ismeretet teszi helyébe, mintha ezek jogosultsága és értéke minden kétségen felül állva, magától értetődnek s mintha sohasem vonta volna kétségbe. Most az igazsághoz az érzékek által jutunk. „Szorítkozz érzékeidre; minden egyéb hazugság.“ A belső világ bolygó fény, esaló kép. Szerzőnk utal arra a feltűnő tényre, hogy Nietzsche e korszakában előbbi nézeteire visszatér, magát gyakran ismétli, Wagnerrel ismételten foglalkozik — ennek halála után is, művei néha csak kivonatai, ismétlési előbbi munkáinak. Miért? kérdezi Grimm. Azért, mert — „fogy az ereje“. Nem tud többé lényegesen újat teremteni. Ismételni, magyarázni kezdi saját magát. Beleolvassa mostani nézeteit korábbi műveibe. „Az a kor, melyben a hanyatlás problémáját nyomatékkal az előtérbe állítja, saját hanyatlásának kora“. Ez a hanyatlás stílusában is mutatkozik. Aphorismái nem kerek, nem bevégzettek. Öntudata gyanusan fokozódik. Wagnerhez való viszonyát úgy tárgyalja, mintha világosemény volna, hogy ő most tőle elválik, Zarathustráját az emberiség legmélyebb könyvének nevezi.

Kifejezései gyalázások, szitkok. Az egykori Bildungsphilister most Bildungskretin, Sokrates Hanswurst, Kant, „verwachsenster Begriffskrüppel, Idiot, Verhängniss von Spinne, Nihilist mit christlich-dogmatischen Eingeweiden. A germán definitiója nála: engedelmesség és hosszú lábak; „germánok és más fajankók“, „német szarvasmarhák“. A papok beefsteakfalók, szent parasiták. A kereszténység a szentül hazudás művészete.

Ime, e szitkokért, e hallatlan káromlásokért támadták leghevesebben Nietzschét. Pedig ez utóbbi műveit egészen mellőzni kellene — mondja szerzőnk — mert látni való, hogy e szavakból a kezdődő örültség beszél. A *Geneologie der Moral*-al kellene lezárni Nietzsche pályáját.

Miután szerzőnk így végig kísérte Nietzschét fejlődése korszakain, négy fejezetben megpróbálja jellemezni őt. Az elsőben mint *gondolkodót* jellemzi.

Szelleme gazdagságát, problémákban való kiapadhatatlanságát mindenki magasztalhatja. Legotthonosabb a lelki élet terén. Finom észrevételekkel kíséri s bontja alkotó részeikre a hangulatokat. És az éles megfigyeléshez járul az előadás művészete. Ebben valóban mester. A legfinomabb árnyalatokat is ki tudja fejezni.

Hogy meggyőződéseit, nézeteit változtathassa, ezt a szabadságot nyomatékkal s ismételten követeli magának. Ez a tisztaság követelménye nála, mint a ruhaváltoztatás. Nézetei nem előbb változnak, hanem az alatt, míg könyveit írja. Nála az írás majdnem feltétele a fejlődésnek. S hogy fejlődése nem ér kielégítő véghez, annak is oka van. Ő mindig a szélsőségekben mozog: az egyik egyoldalúságból az ellenkezőbe csap, egyik szélsőségből a másikba minden közvetítés nélkül. A nézeteknek ez a változtatása nála *belső dispositio*, mint minden sokoldalú természetnél. Változásainak egyik oka *kételyének módja*. Nála a kétely nem eszköz az igazságra, hanem módorosság, a szeszélynek egy neme. Nem tárgyi okokon, hanem önkényén, szeszélyén alapszik. Kétségbe vonja Descartes cogito ergo sum-ját. Az én fictio, a sokféle ösztön mesterséges összetétele. S ki hangsúlyozta merészebben énjét, egyéniségét, mint ő? Szinte megdöbbentő merészséggel veti fel a kérdést: mi kötelez minket az igazságra? Van-e valam becese az igazságnak? De hát e kérdéssel nem épen az igazságot akarja-e kideríteni? Miért kérdi hát, ha kételkedik az igazság becsében? Ha az ismeret mögött nem állana az élet, ki vágynék ismeretre? Ez igaz, de túlzásba viszi a gondolatot, midőn azt mondja, hogy

mivel a gondolkodásba az ösztönélet is belejátszik, tehát a gondolkodás nem egyéb, mint ösztönélet s így lép előtérbe a hatalomhoz való akarat.

Nietzsche tagad az életben is, a természetben is minden szabályszerűséget. „Mily nagyra becsüli N. a modern természettudományt s mégis mily messze áll annak tudományos szellemétől“! Ez bizonyos *rendszertelenségben* fejeződik ki nála. Innen, hogy aphorismákban ír; innen az ellentétek és ellenmondások nagy tömege; innen szellemessége, melyet könnyen vesz. Egy jó ötletét nem áldozná fel a következetes rendszer kedvéért. S ne feledjük azt sem, hogy megfigyeléseit inkább beteg, mint egészséges embereken tette. Szerinte az emberi gondolkodás is történelmileg lett, fejlődött s a gondolkodás formái is fejlődtek a véletlen szerint. Ha ez így van, akkor nem szükségképeniek. Ha valami most így látszik, máskor, holnap másképp, talán ellenkezőnek látszhatik. Ez a *gondolkodás anarchismusa*, teljes önkénye, fegyelmezetlensége.

Nietzschét a morál problémája foglalkoztatta legmélyebben; ez nála életkérdéssé lett. Ő nemcsak új morált akar a régi helyébe, hanem a morált, mint tudományt akarja megalapítani. Erre előmunkálatok, kísérletek kellenek, össze kell gyűjteni az anyagot s azután feldolgozni. De ő nem várja be ez előmunkálatokat, hanem mindjárt új morált szeretne életbe léptetni. Erre első lépés, hogy a régi hibáit kiméretlenül feltárjuk. A miket itt felhoz, azok „gyakran finom megfigyelések és tények“. Például — mondja szerző — a haszon ma is első indító oka a cselekedeteknek s az erkölesi szempontok csak később bontakoznak ki. Ma is lehet, sőt van eset, hogy a mit egy hatalmas tesz, azt a tőle függők jónak, útánzásra méltónak mondják. Hogy a keresztény morál hívei gyakran nem tartják magukat e morálhoz, hogy a kedély mozgalmakban nemtelen alkotó részek vannak, miúde nem tagadható. Úri és rabszolgai természetek lehetnek, vannak keresztény külső alatt is — talán többen is, mint hinnők. De hát érintik-e ezek a keresztény morál lényegét? Nietzsche fel fogásában itt is egyoldalúságot árul el. Csak *asketikus formájában* ismeri a morált, a mint az a katholicizmusban és pietizmusban kifejezésre jutott.

S mit tesz ő a keresztény morál helyébe? Magasztalja „az ajándékozó erényt“ („schenkende Tugend“), mely szelleme bőségét kiárasztja, szétönti, leszórja az emberekre. Nem száll le, hanem fönnmarad a magasban s onnan szórja le ajándékát, nem könyörületből,

hanem hogy megszabaduljon fölöslegétől. Az alantállók eszköz neki, hogy magasságát, fensőbbtségét még jobban érezze. Van ebben némi rokon vonás a keresztény szeretettel s mégis ellentétes. A szeretet elfeledkezik magáról, leszáll az emberekhez, nem ajándékozik, hanem szolgál. Ez az ajándékozó erény pogány erény, az ókor liberálitása: az úr rászorul a rabszolgára, hogy magaslatán megmaradhasson s a lealacsonyító munkától megkímélve legyen. Itt a classicus-philologus egyesült az aristokratával Nietzscheben a „pórias, szegényes, tehetetlen“ keresztény morál ellen. A *nagyság!* ez az eszménye kezdetétől végig, minden fejlődési fokán megmarad, csak más-más tulajdonságokkal, utoljára a durva, physikai erő, a természeti ösztön hatalma marad csak meg. Tagadja az akarat szabadságát, a felelősséget. Miért diésér és gánésol hát másokat? „Az az *én* izlésem, nem jó, nem rossz, de az *én* izlésem“. Ez a legteljesebb *individualismus*, mely *anarchismus*nak is mondható. A gondolkodás anarchismusának megfelelő az életbeli (morálbeli) anarchismus. Nem csoda, ha a *décadence* pusztaság terül el előtte. Ez a *décadence* annak a *chaos*nak a képe, a mely előállana, ha a világ az ő gondolatai szerint akarná berendezni magát.

Bármennyit változtatja nézeteit, abban következetes, hogy tagadja a kereszténységet előbb tartózkodva, később mind hevesebben, mintha a gyűlölt ellenség hatalma előtte folyvást nőne. Volt egy idő, midőn keresztény szellemben élt. Ismeretei e téren is részben egyoldalúak, részben hiányosak. A keresztény gondolatvilágot csak *orthodox-pietistikus* formájában ismeri. Innen, hogy a vallás ősi, durvább alakjait tartja a valódiaknak. A vallás csak addig eleven, ható erő, míg megvan eredeti *mythos*-alakító ereje a maga frissességében. Innen előszeretete a *katholicismus* és ellenszenv a *protestantismus* iránt. Az ok, a miért ő a keresztény vallás ellen harezol, nem az, hogy tagadja isten létét, hanem az, hogy a keresztény istenfogalomban oly lélettartalom nyer kifejezést, a mely ellen már morálja a leghevesebben harezolt. A keresztény morál tagadja az életösztönöket, a világtól elzárkózást követel, Nietzsche morálja ellenkezőleg a hatalomhoz való akaratban tetőződik. Aztán ő nemesak a keresztény, hanem általában minden vallás ellen harezol, hisz a vallás szerinte leélte már magát. Mindezek ellenére sokszor találkozunk nála vallásos hangulatokkal; de ha a vallás a mi fogalmaink szerint egy istenhez való viszonyt, tőle való függést feltételez, ilyen értelemben nála vallásról nem lehet

szó. Hogy az ő szelleme sem lehetett el az emberi természet egység után törekvő ösztöne nélkül, azt bizonyítja az, hogy kezdetben az „ős-egyről“, azután a sajátos természetű, saját akarattal és cselekvéssel bíró természetről, később a „világészről“ szól, „mely az emberiség oekonomiáját szabályozza“; a végén pedig megnyugszik a sorson, a fatumon, a mely az ember fölött áll és életére határozólag foly be. Az *amor fati* az az erény, a mely abból áll, „a dolgokat nem másképp akarni, mint a hogy vannak, a szükségképenit nemesak elviselni, hanem szeretni is, szóval: ein Jasagender sein und kein Verneiner“. Szerzőnk csodálja Nietzschénél a sorsával, a megmérhetetlen szenvedésekkel való e kibékülést, megelégedést, de egyszersmind utal arra is, hogy ez a felfogás a legsötétebb és legvigasztalanabb pessimismushoz vezethet.

Ezek után már kérdezhetjük: miben áll hát Nietzsche böleseletének jelentősége? Mindenek felett feltűnik az *ellenmondások* ama nagy tömege, a melyből e böleselet áll s a melyből a helyett, hogy fejlődésével kibontakoznék, még jobban belebonyolodik. Ez ellenmondásokat csak úgy érthetjük meg s tudjuk némileg igazolni, ha időbeli egymásutánjukban fogjuk fel. Nietzsche fejlődésében egyik ellenmondás csaknem kikerülhetetlenül következik a másik után. Ez a fejlődés egy hullámzatosan emelkedő és eső vonal, mely azonban egészében lefelé halad. Mellőzzük azt a számos ellentétet, a mely elmélete és gyakorlata között feltűnik. De jelentékenyebbek azok, a melyek alapgondolataira vonatkoznak. Feltétlenül vagy csak feltételesen vagyunk-e kötelezve az igazságra? Mindkettőre igennel felel s ez ellenmondástól sohasem tudott megszabadulni. Végül oda jut: „Semmi sem igaz, minden szabad“. A morált úgy támadja, hogy szorosan véve nem marad hely számára s mégis új morált akar alapítani. Azonban a „legvégzetesebb ellenmondás“ nála ez: az én költött fogalom, az egyéniség nem egység, nincs önálló középpontja, lényege a test, tehát sokság, az ösztönök sokasága, melyekből a gondolat nő. S ez az én legyen egy teremtő akarat, egy első mozgás, magától, magából gördülő kerék? Ez tüzzön önmagának célokat, teremtsen értékeket? Ez változtassa rendd é a chaost s önmaga akarta tetté a véletlent? Zarathustrát tartják a tetőpontnak s épen itt legélesebb az ellentét: a teremtő akaratú erő az Übermenschben, másfelől a legteljesebb tehetetlenség az örök visszatérés gondolatában. Szinte megfoghatatlan — mondja Grimm — hogy nem veszi észre ez ellenmondást.

Ez Nietzsche böleselete; valósággal „ellenmondások fészke.“

Lényegében negatív természetű. Jellemző, hogy két műve (Zukunft unserer Bildungsantalten és Also sprach Zarathustra), melyekben pozitív ezélokot tűz ki, befejezetlenül maradt. Bölselete nem áll meg hát magában, magától. Sokan személyes vallomása gyűjteményének tekintik.

S mégis nem tagadható, hogy nagy befolyása és „sajátos beese“ van. Honnan befolyása? Ő korszerűtlennek (der Unzeitgemässe) mondja magát és sokban igenis korszerű. Mindíg a mai léleknek valamely kételyét, titkos vágyát, érzékeny oldalát érinti. Sohasem nyugvó, forrongó szelleme tükre annak a forrongásnak és pezsgésnek, a mely korunk szellemét áthatja. Korunk nyugtalan-sága hosszas kutatásoknak mély komolysággal nem tudja átadni magát. S ime ő jó aphorismáival, „meglepő ötleteivel, villámszerű gondolataival, fenséges érzelmeivel, de tartósság, utóhatás, megfelelő tett nélkül.“

Miben áll hát bölseletének „sajátos beese,“ jelentősége? Művei szellemes gondolatok, szerencsés fordulatok, mintaszerű mon-dások tömege. Bizonyos fogalmaknak igen találó neveket ad, melyek elterjednek (Bildungsphilister, Herren- und Sklavenmoral. Übermensch stb.). Classikus formában, mintaszerű stílusban is. Másfelől azonban általános jelentősége *ethikai alapcélzatában* áll. Ha törekvése az erkölcs megszüntetésére vezet is, czélja morális volt. Olyan kérdést állít előtérbe s hangsúlyoz mindvégig, a melyről azt hitték, hogy a kereszténység már régen megoldotta és a mely sok körben már feledésbe merült. Szinte megváltás a modern tudomány és élet-viszonyok nyomasztó hatása alatt, midőn előáll s *az emberi személyiséget és belső nagyságát* tűzi ki legfőbb czélul. De nemesak ráirányítja e kérdésre a figyelmet, hanem eszközöket és utakat is keres a czélhoz, hogy a nagy egyéniségek előállása ne legyen kitéve a véletlen szeszélyes játékának, hanem rendszeresen elősegíteni lehessen. S e keresés közben ráakad a *nevelés* régi problémájára, melynek azonban új színezetet ad, midőn a *tenyésztés* problémájává szélesíti. Hogy e kérdést ismételten és nyomatékkal hangsúlyozta, azt állandóan vizsgálódásai körében tartotta és így a figyelmet ráfordította, ez — kivált korunkban, mely annyira szűkölködik erővel teljes egyéniségekben — érdeme s ez érdemét nem kell és nem szabad kisebbiteni.

A Napkeleti bölcsek.

(Urvaosorai beszéd.)

„Ime a csillag, melyet láttak vala napkeleten, előttök megyen vala, miglen jutna és megállana a hely felett, a hol a gyermek vala“. A Jézus születésének jelensége, a Názáreti megjelenésének nagyszerűen rajzolt képe, főséges evangéliumi festmény s valóság. Napkeleti bölcsek aranynyal himzett, tündöklő ruhában, talán a hadverő Cyrus, a hajdan hatalmas perzsa hős király országából jöve. Napkeleti bölcsek, kiknek arezán látszik a mély tudomány, kik az égi testek járásába voltak bémerülve, azoknak titkos jeleit szemlélve. Napkeleti bölcsek, körülük az éj néma esőndje, s felettük egy ragyogó csillag, mely előttük megyen, nekik utat mutat. És a csillag megyen előttük, megyen, miglen jut és megáll a hely felett, hol a gyermek van és megállanak a bölcsek is, Jézus előtt tisztességet téve meghajolnak Kelet tudósai.

A Jézus megjelenésének nagyszerűen rajzolt képe, jelentőségének képben való hiv kifejezése. Hiv és igaz.

E szent asztal emlékei is hirdetik, hogy az! Oh, a kinek a napkeleti bölcsek hódolnak, az nem a escesemő Jézus Mária ölen, hanem egy dicső, hasonlíthatlan élet után a Golgotán elvérzett Mester lábainál a fájdalmas szívű anya, a könnyező Máriával. Az első keresztény idő napkeleti bölcsei után napnyugati bölcsek következnek. S fényes sorban jönnek Athén tudomány csarnokaiból, Róma diadaloszlopai közül, s a későbbi nagy birodalmakból egymásután a bölcsek, Galilei, Kepler, Newton s a többiek felettük a ragyogó csillaggal, mely előttük megyen, miglen megáll a hely felett és megállnak ők is, s Jézus előtt hódolnak, néki tisztességet tesznek.

Hódoltok-e, meghajoltok-e ti is a Jézus előtt? Elhozzátok-e bölcseiségteteket alázatos szívvel, elhozzátok-e tudományotokat ti, kik már a csillagok utjait is meg tudjátok mérni, kik annyit, kik oly sokat tudtok, hogy merészkedtek megkísérteni, hogy a teremtés műveit után-esináljátok? Elhozzátok-e tudományotokat, avagy vannak, a kik abban